

A Comparative Analysis of Cultural Development in Pahlavi II and the Islamic Republic of Iran: Examining the Eras of Stability (1953–1979 and 1989–2022)

Mohamad Jalili*

Ph.D. Candidate, Department of Political Science, Imam Sadiq University, Tehran, Iran

Naser Jamalzadeh

Associate Professor, Department of Political Science, Imam Sadiq University, Tehran, Iran

Extended Abstract

Introduction

Culture, as the lifeblood of society, is an artifact of a set of elements that shape a nation's mental inductions and behavioral characteristics over many years. The cultural fabric of any nation is the outcome of spatio-temporal developments shaped by the interplay of climatic challenges, material resources, human relations, and the values and norms that arise from moral conflicts. Culture, as the lifeblood of society, is an artifact of a set of elements that shape the mental inductions and behavioral characteristics of a nation over many years.

* Corresponding Author: Jalilipv@gmail.com

How to Cite: Jalili, M. and Jamalzadeh, N. (2024). A comparative study of the cultural development of Pahlavi II and the Islamic Republic (looking at the era of stability: 1332-1357 and 1368-1401).. *State Studies*, 10 (39), 289-322.

Doi: 10.22054/tssq.2025.73149.1404

The cultural fabric of any nation is the outcome of spatio-temporal developments shaped by the interplay of climatic challenges, material resources, human relations, and the values and norms that arise from moral conflicts. In 1927, Reza Khan initiated establishing a judicial system, territorial divisions within the country, and new administrative rules. Key measures included founding universities, sending students abroad, hiring European advisors, building a modern army and trained military force, expanding highways, and promoting urbanization while discouraging rural and nomadic lifestyles.

These unilateral measures gradually transformed Iran's national culture and customary norms. Policies such as the mandatory wearing of uniforms (introduced in 1928) and the imposition of the compulsory hijab ban (in 1935), coupled with restrictions on religious propaganda and the economic weakening of religious institutions, led to a decline in the expression of spirituality. Subsequently, development theories like Parsons' modernization framework were adopted under the guise of scientific approaches, the fight against superstitions, meritocracy, specialization, centralization, expediency, elite selection, and systematic bureaucracy. This equated cultural development with eroding national identity and imitating European lifestyles. Therefore, religion and tradition were increasingly marginalized, with denunciation of religious beliefs and the mockery of tradition becoming signs of apostasy. The distribution of translated works by intellectuals and partial implementation of ideas influenced by British, French, and Russian scholars further fueled a fascination with *laïcité*, secularism, and relativism. These trends posed a threat to the indigenous culture, creating an eclecticism marked by a blend of traditional and modern aspects. The process of cultural development in Iran, which had begun under the influence of Turkey's dependent development model during the First Pahlavi, continued with the

establishment of Mohammad Reza Shah's rule. Under Pahlavi II, the cultural development gained momentum in the 1960s, with preparations laid out following the 1953 coup d'état. However, the Islamic Revolution marked a significant shift, fundamentally transforming the policies, the schema of cultural identity, and the vision of progress. Moreover, mass media cultural propaganda and international impositions pushed Iran into a new era of cultural evolution. Development is a critical aspect of governance. Concerning the tools for understanding a country's growth and evaluating its policymaking processes, the qualitative examination of indicators focused on national development holds particular significance. Cultural development, as one of the three main aspects of territorial development, has consistently been regarded as both a key indicator and a prerequisite for political and economic development.

The present article aimed to examine the cultural policies of Iran during two distinct timeframes: 1953–1979 and 1989–2022. By comparing the approaches of the Pahlavi II era and the Islamic Republic of Iran, the study sought to trace the trajectory of cultural development in contemporary Iran. This study examined the background of cultural development in Iran, a necessary step in addressing obstacles to development in Iran. The primary objective was to evaluate the decisions made regarding cultural development in contemporary Iran by analyzing the approaches of its recent political systems. The research sought to answer the following question: How did Pahlavi II and the Islamic Republic of Iran approach cultural development policies?

Materials and Methods

Relying on development indicators in Western classical models is not suited to the Iranian context, as they fail to provide a framework that fits Iranian cultural and ecological characteristics. Instead, it is

essential to identify commonalities by extracting cultural development indicators from Western models and effectively integrating them with the Iranian development model. In this way, the current study adopted a comparative approach to assess Iran's cultural status. Using a historical-comparative method, the study focused on Iran's history during two periods, namely Pahlavi II and the Islamic Republic of Iran.

Results and Discussion

The analysis focused on exploring the cultural development process in Iran during the periods of stability under Pahlavi II and the Islamic Republic of Iran. The findings could shed a critical light on the country's cultural policies, offering a concise yet scientific comparison through a precise framework. Several key indicators were considered: strategy and procedure, cooperation and awareness, industry, and art. Additionally, an analysis was conducted on the roles of creation, belief, advertising, and media under the two regimes.

Conclusion

The research findings showed that while the primary distinction between the Islamic Republic and the Pahlavi regime lies in their political ideologies, the Islamic Republic demonstrates a more progressive approach than Pahlavi regime or, at the very least, matches the efforts made in cultural development under Pahlavi II—except for the component of literature and architecture.

Keywords: Development, cultural development, Second Pahlavi, Islamic Republic, comparative analysis

مقایسه تطبیقی توسعه فرهنگی پهلوی دوم و جمهوری اسلامی (ناظر به دوران ثبات: ۱۳۵۷-۱۳۳۲ و ۱۴۰۱-۱۳۶۸)

دانشجوی دکتری علوم سیاسی گرایش مسائل ایران، دانشگاه امام صادق(ع)،
 تهران، ایران

محمد جلیلی *

دانشیار علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

ناصر جمالزاده

چکیده

توسعه یکی از مهم‌ترین مباحث نظام حکمرانی است. از عمده ابزارهایی که در فهم رشد یک کشور و در سنجش رویه سیاست‌گذاری‌ها می‌توان به کار گرفت، بررسی کیفی شاخصه‌های معطوف به توسعه ملی است. توسعه فرهنگی نیز به عنوان یکی از سه ضلع اصلی توسعه سرزمینی، همواره ظرف استحقاق و پیش‌نیاز بایسته در ایجاد توسعه سیاسی اقتصاد کشورها محسوب شده است در بررسی این موضوع که برای شناخت راه عبور از موانع توسعه در ایران اقدامی ضروری به شمار می‌رود، هدف ما از پیگیری این تحقیق دستیابی اجمالی به ارزیابی مستندی از تصمیمات اتخاذ شده در توسعه فرهنگی معاصر با روند کاوی از نظام‌های سیاسی اخیر است؛ بنابراین برای دوباره متوالی از تاریخ ایران را لحاظ کرده و دوران تثبیت پهلوی دوم و جمهوری اسلامی را به عنوان مورد پژوهش خود برگزیده‌ایم. پس از آنکه پنج شاخصه: «راهبرد و رویه؛ تعاون و آگاهی؛ صنعت و هنر؛ خلق و باور و تبلیغ و رسانه» را در آزمون دو حکومت مورد تحقیق قرار دادیم؛ دریافتیم که هر چند به لحاظ ایده سیاسی تفاوتی ماهوی میان ج.ا.و رژیم پهلوی حاکم است، اما جز مؤلفه: «ادبیات و معماری» ج.ا. در دیگر بخش‌ها رویکردی رو به رشد یا دست‌کم برابر را نسبت به اقدامات صورت گرفته در توسعه فرهنگی پهلوی دوم، نشان داده است.

واژگان کلیدی: توسعه فرهنگی، پهلوی دوم، جمهوری اسلامی، مقایسه تطبیقی.

مقدمه

فرهنگ به مثابه فضای تنفسی یک جامعه، مصنوع مجموعه عناصری است که القائات ذهنی و خصوصیات رفتاری مردمان یک سرزمین را طی سالیان متمادی شکل می‌دهد. کالبد فرهنگی هر موطن، برونداد تطورات زمانی-مکانی حاکم بر زنان و مردان آن زیست‌بوم در تلاقی مخاطرات اقلیمی، تنعمات مادی، روابط انسانی و ارزش‌ها و هنجارهای تثبیت شده در منازعات اخلاقی است. ایران از اواسط دوره قاجار با آغشتگی به مناسباتی از ساحت مدرن، شاهد بروز تغییراتی فرهنگی و تطوراتی رفتاری در لایه‌های درونی هویت خود گردید. از همان ابتدا، مواجهه با فناوری‌های جدید و جاذبه‌های خیابانی مردمان فرنگ، دل از کف عموم روشنفکران ربود و آنان را به سرعت مجاب کرد که برای شکوفایی ایران، می‌باید تن به استحاله فرهنگی کشور دهند؛ بلکه از رؤیای امکانات و خدمات و رفاه بیشتر و نظم و قانون و آگاهی بهتر برخوردار شوند. این رخداد از بعد سیاسی اقتصادی، پس از کودتای ۱۲۹۹ شدت یافت. رضاخان از سال ۱۳۰۶، دست به ایجاد نظام قضایی، تقسیمات کشوری و ضوابط اداری جدید زد. «تأسیس دانشگاه واعزام دانشجو به خارج، جلب مستشاران اروپایی در اداره امور داخلی، ایجاد ارتش و قوای نظامی آموزش‌یافته، گسترش راه‌های شوسه، تجهیز چند شهر مرکزی به قصد تکثیر شهرنشینی و تحدید زیست روستایی و عشایری» از آن جمله بود.

این قبیل اقدامات یک سویه، به تدریج فرهنگ ملی و هنجارهای عرفی را دستخوش تغییر کرد. با الزام به لباس متحدالشکل از ۱۳۰۷ و کشف حجاب اجباری از ۱۳۱۴ در پی تحدید تبلیغات مذهبی و تضعیف اقتصادی نهادهای دینی، نمود معنویت خواهی کاهش یافت. از آن پس با ادبیات توسعه خواهانه پارسونزی، به بهانه «بسط رویکرد علمی، مبارزه با خرافات، شایسته‌سالاری، تخصص‌گرایی، تمرکزمداری، مصلحت‌سنجی، نخبه‌گزینی و ایجاد بروکراسی سیستماتیک»، توسعه فرهنگی ایران مرادف با تهی شدن از هویت ملی و هر چه شبیه‌تر شدن به حیات اروپائیان تبادر یافت. پس تقبیح مذهب و تمسخر سنت نشانه تجددمآبی شناخته شد. با شیوع آثار ترجمه‌ای منورالفکران و اجرای جزء به جزء اوامر فارغ‌التحصیلان بریتانیا، فرانسه و روسیه؛ شیفتگی به لائیسیته،

سکولاریسم و نسبی‌گرایی، آیت علمی گردید و فرهنگ بومی را در معرض خودکشی و التقاط میان علقه‌های سنتی و مدرن قرار داد.

روند توسعه فرهنگی با عبور از دو دهه اقدامات پهلوی اول در تأثر از الگوی توسعه وابسته ترکیه، از دوران استقرار محمدرضا آغاز می‌شود. توسعه فرهنگی پهلوی دوم از دهه چهل سامان یافت و مقدمات آن پس از کودتای ۲۸ مرداد طرح‌ریزی گردید. از طرفی با وقوع انقلاب اسلامی، سیاست‌های اساسی کشور دستخوش دگردیسی شد و طرح‌واره هویت فرهنگی و نگاه به پیشرفت تغییر کرد. رسانه‌های جمعی و تبلیغات فرهنگی و تحمیل‌های بین‌المللی شدت یافت و ایران را داخل در فضای دیگری کرد. بررسی سیاست‌های فرهنگی کشور در دو بازه متوالی موضوع مورد تحقیق این مقاله قرار گرفت تا دریابیم که روند توسعه فرهنگی ایران معاصر چه خطی را طی نموده است.

از طرفی ملاحظه شاخص‌های توسعه در قالب‌های کلاسیک غربی، موافق طبع ما نیست؛ زیرا نمی‌تواند الگوی متناسبی با دال‌های فرهنگی و بوم‌شناسی ایرانی ارائه دهد. اما لازم است تا با گرت‌برداری از شاخص‌های توسعه فرهنگی در غرب و تلفیق کارآمد آن با الگوی پیشرفت ایرانی، مشترکاتی را مدنظر قرار داد تا از طریق گزینش منطقی آن‌ها بتوان رویکردی تطبیقی را برای سنجش وضعیت فرهنگی کشور به دست آورد؛ بنابراین در پژوهش حاضر تلاش محققان معطوف به کنکاش روند توسعه فرهنگی کشور در ادوار ثبات پهلوی دوم و جمهوری اسلامی است. این گزاره می‌بایست به نحوی سامان یابد که بتواند از طریق ابزاری دقیق، سیاست‌های فرهنگی کشور را در معرض توصیفی نقادانه و مقایسه‌ای اجمالی اما علمی قرار دهد.

ضرورت تحقیق

از این جهت قابل‌درک است که به‌رغم تغییرات فاحش در شاکله سیاست‌گذاری فرهنگ معاصر، همچنان مواجهه افکار عمومی و ادراک‌نخبگان جامعه‌شناسی سیاسی دچار ابهام آلودگی، گزینش‌های سلیقه‌ای، قضاوت‌های تک بعدی و نتیجه‌گیری‌های غیر علمی و سیاسی است. در اینجا نیاز به ساخت نظامی اصولی، قاعده‌مند و قابل‌اتکا و تطبیق است تا به موافقت بر مشترکاتی مبتنی بر شاخصه‌های فرهنگی قابل سنجش یاری

دهد. ایجاد چنین بستری به تدریج خواهد توانست کارنامه فرهنگی دو حکومت را برای اصلاح ناتمام‌های بینشی و ملزومات اجرایی در امر توسعه و پیشرفت فرهنگی مهیا سازد. تحقیقی نوآورانه که بتواند پایه تحقیقات پسینی قرار گرفته یا دست‌کم ضرورت در نظر داشتن پیچیدگی‌ها در فهم موضوع و تکثر متغیرهای جاری در امور فرهنگی را گوشزد نماید.

هدف تحقیق

دستیابی به فهمی روشن از مناسبات فرهنگی کشور - در دو بازه زمانی از حاکمیت پهلوی و جمهوری اسلامی - است تا با لحاظ ویژگی‌های بومی کشور، بعدی از روند توسعه و پیشرفت ایران را به سنجه بگذارد؛ بنابراین نیاز به تعیین شاخصه‌هایی مطابق با ماهیت فرهنگ و ایجاد سازمانی منطقی در مقایسه علمی آن است؛ به امید آنکه مولود درکی مستند از سیاست‌های فرهنگی کشور باشد.

پیشینه تحقیق

در جدول ذیل تدوین یافته که محتوای آن، از این قرار است.

جدول شماره ۱: (پیشینه پژوهش)

پیشینه پژوهشی آثار علمی مرتبط با موضوع محوری پژوهش: «توسعه فرهنگی پهلوی دوم و جمهوری اسلامی در دوران نیا»					
شماره	نوع اثر	عنوان اثر	شناسه اثر	تألیف	توضیحات محتوایی
۱	کتاب	«توسعه فرهنگی در ایران»	نشر کتاب فردا ۱۳۹۶	مهدی مولائی آرنی	کتاب که حاصل تلاش جمعی از دانشجویان سیاست‌گذاری دانشگاه باقرالمولوم (ع) تحت نظارت عماد افروغ است در تلاش برای رسیدن به نظریه توسعه فرهنگی ایران برخلاف نظریات رایج توسعه است؛ اما از نگاهی تطبیقی و ابتدایی عینی فاصله داشته و بیشتر توصیه‌ای است
۲	کتاب	«فرهنگ و توسعه»	نشر نهادگرا ۱۳۹۹	فریبا و فرشاد مؤمنی	کتاب مذکور تلاش دارد تا به اهمیت بنیادین فرهنگ در پیشبرد توسعه ملی صحنه گذارده و از شواهدی برای اثبات آن استفاده کند؛ بنابراین از طریق تبیین ضرورت نگرانی سازوار با اندیشه‌های بومی، دستورالعمل‌های تسهیل توسعه ملی را دنبال می‌کند، اما مجموعاً از قیاس، تحلیل و نقد سیاست‌های ملی و جاری فاصله دارد
۳	مقاله	«تحلیل محتوای سیاست‌های فرهنگی و موانع توسعه‌ای آن در دوران ج.ا.»	نشریه مطالعات راهبردی فرهنگ، زمستان ۱۴۰۰، شماره ۴، صص ۹-۲۹	حسین ابوالفضل گریزی، ابوالفضل پسندیده	این مقاله با بررسی موانع فرهنگی توسعه ایران، در صدد کشف و همچنین تبیین رابطه تنگاتنگ توسعه اجتماعی و توسعه فرهنگی، تلاش کرده تا با استفاده از روش تحلیل گفتمان، ریشه‌های بنیادین فقدان توسعه متوازن در ایران را تبیین کند. اما نه شاخصه‌هایی بومی را در اولویت می‌گذارد و نه نگاهی به توسعه فرهنگی پهلوی دارد.
۴	مقاله	«راهبردهای توسعه فرهنگی در ایران: مطالعه موردی دوره پهلوی اول»	نشریه جامعه‌شناسی تاریخی، نیمه اول ۱۳۹۹، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۲۳۱-۲۰۵	فردین قریشی، اکرم سامح نصایح	مقاله با تحلیل و بررسی راهبردهای مختلف پهلوی اول، تلاش دارد تا چارچوبی برای سلسله اقدامات آغازین پهلوی در جهت توسعه ایران ارائه کند. در نهایت با انتساب راهبرد سیاستی وی به عقلانیت‌اندازی، پیامدهایش را در مورد استبدادگرایی، ناسیونالیسم و سکولاریسم رادیکال جمع می‌کند؛ بنابراین پژوهش تمرکزی بر زمان فعلی ندارد.
۵	پایان نامه	«تحلیل جامعه‌شناختی موانع فرهنگی توسعه سیاسی در ایران: دوره پهلوی دوم»	رساله دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، پاییز ۱۳۹۶	محمد حیدرپور کلیدسر	در این رساله، پژوهشگر تلاش کرده تا از طریق روشی تاریخی و تجمیع نظرات توسعه محور، به نحوه اتصال فرهنگ با بدنه سیاسی و اقتصادی کشور بپردازد. در حقیقت محقق می‌کوشد تا نسبتی میان خشونت استبدادی رضاخان با ایجاد اختلال در روند توسعه سیاسی پیدا کند و از طرفی بتواند با در کنار هم قراردادن شواهد منطقی، تأثیر و تأثرات ناشی از این رویکرد رادیکال بر ایجاد انگاره توهم توطئه را تشریح کند.

روش تحقیق

این پژوهش معطوف به رویکردی تطبیقی است و در این عرصه ابتکار عمل به دستان جامعه‌شناسی تطبیقی^۱ ویر است. او از این روش برای سنجش ادوار مختلف تاریخی، مانند مقایسه دو نظام حکومتی استفاده می‌کرد. دورکیم هم اعتقاد داشت که اکثر قیاسات عمومی از گونه تطبیقی است. این روش با کشف تشابهات و تفاوت‌های دو عصر تاریخی

^۱ Comparative sociology

یا دو ساخت سیاسی-اجتماعی به مخاطب علمی خود این کمک را می‌کند که اختلافات کیفی و رویه‌های جاری در دو ساحت زمانی یا مفهومی را در کنار یکدیگر درک کند. زرین‌کوب نیز کاویدن حقایق تاریخی را منحصر در مطالعات تطبیقی می‌دانست و سعی داشت پدیده‌ها را از جهت ارتباطشان با زمان و مکان، در فرمی تطبیقی قیاس کند (زرین‌کوب، ۱۳۶۲: ۱۳۵). البته رویکرد تطبیقی یکی از قدیمی‌ترین ابزارهای به‌کاررفته در علوم سیاسی است تا آنجا که ارسطو در مقایسه گونه‌های ملک‌داری و هرودت در تمیز جهان یونانی از غیر یونانی از آن استفاده می‌کردند. در دوران معاصر، مارش و استوکر نیز فکر می‌کردند که شیوه سنجش نظریه‌ها، تطبیق کیفی است تا با ذکر تفاوت‌ها، نقص‌ها اصلاح و خصوصیات احصا شود (مک‌کی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۸۶-۲۸۷). بنابراین روش تطبیقی در کنار توصیف و تبیین یک دوره خاص، می‌تواند دو یا چند پدیده را با جداسازی از یکدیگر وصف کرده و یکی از مناسب‌ترین روش‌های علوم انسانی در تحلیل رخدادهای تاریخی به شمار می‌رود (عالی زاده، ۱۳۸۵: ۲۷). بازخوانش تطبیقی این پژوهش، بر اساس قیاس شباهت‌ها و تفاوت‌ها و بررسی کیفی رویه‌های اتخاذشده در دو عصر مذکور است. بنابراین رویکرد توسعه فرهنگی ایران در دو بازه منتخب، اجمالاً به توصیف و تحلیل گذارده می‌شود.

فرضیه تحقیق

به عقیده نویسندگان این است که روند توسعه فرهنگی در دوران جمهوری اسلامی مجموعاً مثبت است با این تلقی که شاخصه‌های فرهنگی توسعه بومی جامعه ایرانی متفاوت از دستورالعمل‌های توسعه در غرب است و اگرچه تفاوت چندانی میان دوران پهلوی دوم و جمهوری اسلامی دیده نمی‌شود؛ چه‌بسا در برخی مؤلفه‌ها مانند عقل‌گرایی و نخبه‌گزینی پسرفت داشته باشد.

گردآوری تحقیق

بر اساس اسناد کتابخانه‌ای، کتب و مقالات معتبر پژوهشی است؛ لذا با بهره از تئوری‌های توسعه فرهنگی و تکیه بر مستندات تاریخی روند توسعه ملی، تطبیقی علمی شکل می‌دهیم.

مفاهیم

فرهنگ، مفهومی انتزاعی از هنجارهای نسبی حاکم بر زندگی بشری است. به عبارتی فرهنگ را مطالعه کیفیت رفتار آدمی در نسبت انگاره‌های ذهنی و تجربه‌های زیستی او می‌خوانند. همان‌طور که جان لنگ فرهنگ را زائیده انباشت دو ویژگی می‌داند: تداوم و توالی در بستر تاریخی و تعامل و تبادل میان انسان و محیط. این تلاقی در مختصات زمان و مکان، نوع ویژه‌ای از زندگی را می‌سازد که شامل ارزش‌ها و الگوهای منحصربه‌فردی در روابط انسانی است (Lang، ۱۹۸۸: ۲۴). راپاپورت نیز فرهنگ را از دریچه مجموعه انتخاب‌های مداوم و غیرارادی فهم می‌کرد که در پی ارضای کمال خواهی انسان و در مراوده با مسائل زندگی روزمره زائیده می‌شوند؛ سپس با ابزار زبان و نمادهای وابسته به آن از طریق تربیت نسلی به فرزندان جدید انتقال می‌یابند (Rapoport، ۱۹۸۰: ۳۸). فرهنگ، نه تنها دربردارنده: «هنر، ادبیات، آداب و رسوم و حقوق عمومی» است بلکه تعلقات قلبی و مشابهاً خلقی را در بر گرفته و حد واسط ارتباطات جمعی و بن‌مایه مطلوبیت‌های اجتماعی تلقی می‌شود.

توسعه از مفاهیم مهم زمانه ما است که وزن اقتصادی آن پس از جنگ جهانی دوم به‌منظور دسته‌بندی پیشرفت مادی کشورها سنگین شد و از اواخر قرن بیستم به‌ضرورت پیش‌نیازهای فرهنگی آن تأکید گردید. در ایجاد «توسعه پایدار» که مبتنی بر تعادل در تعامل با محیط‌زیست و استفاده برنامه‌ریزی‌شده از منابع طبیعی - انسانی در رقابت با دیگر کشورهاست؛ ملاحظات فرهنگی حائز اهمیت است.

توسعه فرهنگی نیز شامل افزایش کمی-کیفی دسترسی شهروندان به محصولات فرهنگی می‌شود که از آن به دموکراتیزه‌سازی فرهنگ یاد می‌گردد. شاخصه‌های چون «تیراژ روزنامه‌جات و مطبوعات، سرانه کتاب و مطالعات عمومی، گستردگی شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی، تکرر سالن‌های سینما، موسیقی و تئاتر، آموزشگاه‌ها و گالری‌ها، مساجد و مدارس و فرهنگسراها و ورزشگاه‌ها» از نشانه‌های کمی توسعه فرهنگی است. مضاف بر این، شاخصه‌های کیفی توسعه فرهنگی را در «هنر تعاون و گفتگو، التزام به قوانین و حقوق عمومی، همسویی نهادهای رسانه‌ای و فرهنگ بومی، انطباق تولید و

مصرف کالاهای فرهنگی، مقدار تأثیر بر رشد و تعالی انسانی و هم‌جهتی با تعلقات تاریخی و هنجارهای بومی» ذکر می‌کنند که با توسعه غربی معارض است (پناهی، ۱۳۹۴: ۵-۹).

دوران ثبات پهلوی اول و جمهوری اسلامی

در مقایسه تاریخی پهلوی دوم و ج.ا شایسته بود که از ادوار زمانی ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ و ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۸ که مشحون اشغال، کودتا، تجاوز و نابسامانی داخلی است، عبور شود و به تاریخ ثبات آن‌ها اکتفا گردد.

شاخصه‌های توسعه فرهنگی

نظر به رویکرد پژوهشگران توسعه ملی، پیشبرد اهداف فرهنگی توسعه می‌بایست با تقویت و تکثیر مؤلفه‌های بومی هم‌راستا باشد. لذا نایست عادی‌سازی ادبیات توسعه را که راهی برای تبدیل کشورهای عقب‌مانده به بازار حراج منابع خام و بستر فروش کالاهای لوکس و مصرفی کمپانی‌های اروپایی است، با توسعه ملل آسیایی اشتباه گرفت. به عقیده محققانی چون پهلوان، آنچه ملاک توسعه فرهنگی یک کشور قرار می‌گیرد، میزان دسترسی عمومی و مشارکت همگانی در امور وابسته به «تولید، توزیع، مصرف و اثرگذاری کالاهای فرهنگی» است. این مفهوم رابطه‌ای با شبیه‌سازی فرهنگ شرق با غرب ندارد (پهلوان، ۱۳۷۸: ۱۵۴-۱۱۵).

متأسفانه برخی سیاست‌گذاران دولتی در یک سده اخیر به خطا گمان برده‌اند که توسعه فرهنگی نیز مانند توسعه سیاسی-اقتصادی، معطوف به غربی‌سازی محتوا است؛ در حالی که این تفسیر، ذاتاً ضد فرهنگ و ماهیتاً تاریخ‌برافکن و تجربه‌ستیزانه است. پس از حصول درکی صحیح از معنای توسعه ملی، می‌توان گفت که آن فرهنگی در مسیر توسعه قرار دارد که مبتنی بر هویت درون‌زای مردمان و متکی بر مزیت‌های انحصاری آن سرزمین است؛ با این تفاوت که در روند توسعه، مشارکت در ساخت و استفاده از امر فرهنگی، ناظر بر برداری افزایشی است. با این تفصیل می‌توان عناصر فرهنگی را در چند بخش کلی دسته‌بندی کرد و برای هر بخش مؤلفه‌هایی در نظر داشت که دربردارنده سطح کمی - کیفی سیاست‌ها و برنامه‌های تاریخی کشور در جهت توسعه فرهنگی باشد.

لذا با تاسی از منابع پیشینه تحقیق، ۵ شاخصه منتخب پژوهش عبارت‌اند از: «راهبرد و رویه؛ تعاون و آگاهی؛ صنعت و هنر؛ خلق و باور؛ تبلیغ و رسانه»؛ همچنین ۱۰ مؤلفه جزئی‌تر آن نیز شامل «برنامه‌ها و سازمان‌ها، الگوها و شخصیت‌ها؛ آئین و مناسبات، سواد و تفریحات؛ ادبیات و معماری، سینما و موسیقی؛ مذهب و مناسک دینی، اخلاق و خانواده؛ مطبوعات و نشریات، رادیو و تلویزیون ملی» است. نتیجتاً تلاش می‌شود تا شاخصه‌های مذکور در دو بازه تاریخی به فرایند تطبیق و تحلیل سپرده شوند.

راهبرد و رویه (برنامه‌ها و سازمان‌ها، الگوها و شخصیت‌ها)

در دوران پهلوی دوم: تا سال ۱۳۴۷، فعالیت‌های فرهنگی توسعه، معطوف تحقق برنامه‌های آموزشی از سنین نوجوانی بود: «آموزش فنی حرفه‌ای عمومی و بزرگ‌سالان، سپاه دانش، پیش‌آهنگی، آموزش عالی، کتاب و کتابخانه»؛ اما با تشکیل «شورای عالی فرهنگ و هنر» به دستور شاه، مرحله دوم سیاست‌گذاری فرهنگی پهلوی رقم خورد (اجلالی، ۱۳۷۹: ۷۶-۷۷). همکاری‌های گسترده ایران با یونسکو پس از استقلال کشورهای تحت استعمار آغاز گردید. این شورا مأموریت داشت که پس از اصلاحات شاه و مردم و در راستای فعالیت‌های عمرانی برنامه پنج‌ساله توسعه سوم با گذار از کشاورزی سنتی به صنعتی، فرهنگ مدرنی ایجاد کند که محرک توسعه اقتصادی باشد. نکته اینجاست که کنترل بنیادهای فرهنگی و نهادهای آموزشی جدید، مستقیماً تحت امر و نظارت دربار قرار داشت و از هدایت دولت و وزرای مربوطه خارج بود. همچنین، سند فرهنگی ایران با مشارکت یونسکو به تدوین رسید که شعبه نخست آن با ریاست: «سیدحسین نصر، رضا داوری و غلامعلی رعد» برگزار می‌شد. متن نهایی این سند نیز تا سال ۱۳۴۸ به تصویب شاه رسید؛ اما مبتلا به چند آفت عمده بود که از جمله آن‌ها می‌توان به فقدان انسجام ساختاری و فرماندهی مرکزی اشاره کرد (اکبری، ۱۳۸۲: ۱۸۰). در صحنه واقعی این متولیان اجرایی بودند که سهمیه تحقق طرح‌ها، اولویت‌دهی کارها و مقدار مشارکت مردم در سیاست‌های فرهنگی را تعیین می‌کردند. این مشکل در دوران سلطنت محمدرضا علی‌رغم اقدامات متنوع انجام پذیرفته منجر به شکست برنامه توسعه فرهنگی شد (ستاری، ۱۳۸۵: ۳۱).

از جمله اقدامات صورت گرفته این دوره می‌توان به «تأسیس بنیاد پهلوی و سپاه دانش، پیش‌آهنگی دختران و کاخات جوانان، وزارت اطلاعات، فرهنگ و هنر، بنیاد فرهنگ و شورای فرهنگی سلطنت، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی و جشن هنر، رادیو تلویزیونی ملی و انجمن ملی روابط فرهنگی و نیز سازمان ملی فولکلور ایران» اشاره داشت که بعضاً از منابع مالی بانک‌های خصوصی نیز بهره‌مند بودند. سیاست آنان در «رواج مدرنیزاسیون، ناسیونالیسم سلطنتی و انقلاب سفید با نفی کمونیسم و سیاست آگاهی اجتماعی» خلاصه می‌شد که از تغییر در لباس جوانان تا رفتار و افکار ایشان را شامل بود (بیگدلو، ۱۳۹۶: ۲۸۳-۲۴۵). در حقیقت پهلوی دوم، فرهنگ را در تقلید از الگوی اروپایی می‌دید.

در دوران جمهوری اسلامی: دوره چهارم توسعه فرهنگی ایران به سال ۱۳۶۸ و برنامه اول توسعه ج.ا.بازمی‌گردد. در دهه ۶۰، فعالیت سینما و تلویزیون، تئاتر و مطبوعات، رشد چشمگیری یافت؛ اما با اختصاص ۱۷۲ میلیارد ریال به ۹ دستگاه فرهنگی، اجرای سیاست‌های جدید از دهه ۷۰ ظاهر شد. این برنامه‌ها در قالب ۱۸ هدف کیفی و ده‌ها هدف کمی مدون بود. از جمله اهداف کیفی آن را می‌توان «تربیت انسان متعالی با ارزش‌های اسلامی، تقویت روحیه ملی، احترام به حقوق و قوانین عمومی، توسعه و تحکیم برادری دینی و آفرینش‌های فرهنگی هنری» دانست؛ همچنین از سیاست‌های کمی برنامه فرهنگی اول شامل مواردی چون: «برگزاری ۲۰ دوره آموزش ادبی، ۹۸۰ نمایشگاه و مجتمع فرهنگی، نشر ۹۳۰۰ عنوان کتاب در ۶۱ میلیون نسخه، برگزاری ۱۴۰۰ برنامه موسیقی و سرودخوانی، احیا و تعمیر ۱۶۴۰ بنای تاریخی، تأسیس ۴۰ مرکز فرهنگی هنری کودک و نوجوان و برگزاری ۵۱۵ مسابقه بین‌المللی و داخلی قرآن کریم» بود. اگرچه اهداف کیفی برنامه دوم از سال ۷۸ با افول مواجه شد؛ اما در بعد کمی با تعیین ۳۸ هدف، روبه رشد بود که می‌توان از: «احداث و تکمیل ۴۷۲ کتابخانه، ۸۱ باب مرکز فرهنگی هنری، برگزاری ۲۵۰ جشنواره فرهنگی و نشر ۸۰۰ عنوان کتاب برای کودک و نوجوان» نام برد. در مجموع، توسعه فرهنگی از نظر کمی رشد چشمگیری داشت؛ اما در کیفیت مبتلا به آفت کژاندیشی کارکردی گردید (حسینی و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۱۸-۱۲۸).

اساساً ماهیت فرهنگی انقلاب، منجر به تأسیس نهادهای بسیاری شد که از جمله «شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ شورای جوانان و فرهنگی اجتماعی زنان؛ نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری، بسیج دانشجویی و مستضعفین؛ بنیادهای بعثت، پانزده خرداد و حفظ ارزش‌های دفاع مقدس؛ جهاد دانشگاهی و سازندگی؛ دفتر و سازمان تبلیغات اسلامی؛ ستاد اقامه نماز جمعه و امر به معروف و نهی از منکر؛ مجمع تقریب مذاهب و اهل بیت (ع)؛ نهضت سواد آموزی، مرکز جهانی علوم و دایرةالمعارف اسلامی؛ مؤسسه تاریخ معاصر و دانشگاه‌های امام صادق (ع)، باقرالعلوم (ع)، رضوی (ع)، مذاهب اسلامی، تربیت مدرس، معارف و مؤسسه امام خمینی (ره)» است (جمعی از محققان، ۱۳۸۷: ۱۸-۳۱۱). مضاف بر این می‌توان شخصیت‌هایی چون «علامه جوادی آملی و مصباح یزدی، داوری اردکانی و سروش، حداد عادل، صفایی حائری، آوینی، قرائتی، طاهری، رحیم‌پور ازغدی و صابری فومنی» را از مؤثرین فرهنگی این عصر دانست.

تعاون و آگاهی (آئین و مناسبات، سواد و تفریحات)

در دوران پهلوی دوم، وزارت فرهنگ و هنر تلاش زیادی در جهت تبلیغ ایران باستان و توسعه کتابخانه‌هایی داشت که چنین مضامینی را نشر می‌دهند. تشویق هنرمندان به خلق آثاری در معرفی شخصیت‌های اساطیری ضمن تمجید از پست مدرنیسم غربی از دیگر اقدامات بود (اکبری، ۱۳۹۳: ۹۰-۹۲). برگزاری جشن‌های پرحاشیه هنر شیراز و جشن‌های ۲۵۰۰ ساله نیز از جمله فعالیت‌هایی بود که توسط بنیاد فرح انجام می‌گرفت. نصر -مدیر دفتر وی- مدعی است که تنها ۲۰٪ از محتوای این محافل ناپسند بود -مانند نمایش عربی در تئاتر تارزان و ملوس‌ها و سناس‌ها- الباقی اثر مثبتی در معرفی موسیقی و مذهب ایرانی به جهان داشت (نصر، ۱۳۹۳: ۲۱۷-۲۱۹). در این عصر اعیاد و مناسبات ملی با حیات خاندان سلطنتی تنظیم می‌شد که از جمله آن می‌توان به: «روزهای دعا و نیایش (۲۱ فروردین و ۱۵ بهمن: جان به در بردن شاه از ترور سال‌های ۱۳۲۷ و ۱۳۴۴)، جشن‌های ملی (۲۸ مرداد: پیروزی شاه در کودتا ۳۲ علیه دولت ملی مصدق؛ ۲۵ شهریور: آغاز سلطنت محمدرضا؛ ۶ مهر: سالروز سروش آریامهر)، روزهای جشن و پای‌کوبی و آذین‌بندی (۲۲

مهر: تولد فرح؛ ۴ آبان: تولد شاه؛ ۹ آبان: تولد ولیعهد و ۶ بهمن: انقلاب شاه و مردم) و روز پدر (۲۴ اسفند: تولد رضاخان) اشاره داشت.

در این وقت تصمیم بر آن شد که با اختصاص بودجه یک روز ارتش به یونسکو، در جهت مبارزه با بی‌سوادی اقدام شود؛ بنابراین «انقلاب اداری و آموزشی» با اصولی نه‌گانه در ۱۴ مهر ۱۳۴۶ ابلاغ گردید و دانش‌سراهایی به شیوه فرانسوی به منظور تربیت معلمان دایر شد (حکیم الهی، ۱۳۴۶: ۳۴۹-۳۵۵). نرخ بی‌سوادی از ۹۶٪ در دهه ۴۰ به ۶۰٪ تا اواخر دهه ۵۰ تقلیل یافت و تعداد دانشجویان از ۳۶۰۰ نفر به ۹۲۰۰۰ نفر افزایش پیدا کرد که یک سوم از آنان خارج کشور بودند (بهنام، ۱۳۷۳: ۱۰۲). همچنین با ایجاد دیسکوها، بارها و باشگاه‌های شبانه در جهت عادی‌سازی تفریحات اروپایی اهتمام شد؛ تا آنجا که از معلمان خارجی برای آموزش گونه‌هایی از رقص دعوت گردید و در سال ۴۶ سازمان باله ملی در تالار رودکی گشایش یافت. اجرای مسجع داستان‌های حماسی، برگزاری رقص‌های سنتی و محلی در افتتاح اجلاس‌های عمومی و تأسیس مجموعه ورزشی آریامهر در شهریور ۱۳۵۳ از دیگر اقداماتی بود که برای جذب جوانان به فعالیت‌های جمعی و ایجاد تفریحات عمومی دنبال می‌شد.

در دوران جمهوری اسلامی: سنن باستانی ایران مانند: «نوروز، یلدا و چهارشنبه‌سوری» حفظ و باسیاست رسانه‌ای تقویت شد. مناسبات تاریخی محدود به حوادث انقلاب و رخدادهای پس از آن نماند و روزهایی چون «۱۳ آبان (شهادت جمعی از دانش‌آموزان به دست رژیم پهلوی در ۱۳۵۷)» به‌عنوان روز دانش‌آموز؛ ۱۶ آذر (شهادت سه دانشجوی دانشگاه تهران در اعتراض به حضور نیکسون در ۱۳۳۲) روز دانشجو و روزهای ۲ الی ۶ فروردین (ایام باستانی جشن نیروز)، ۱۵ خرداد (جانبازی صدها تن از مردم در قیام ۱۳۴۲) و ۲۹ اسفند (ملی شدن صنعت نفت ایران در ۱۳۲۹)» به‌عنوان تعطیلات ملی تقویم ج.ا. مصوب گشت. این تعطیلات، پاسداشتی بر جانبازی مردم علیه استبداد سلطنتی، کوشش دولت مصدق و گروه فدائیان اسلام در ملی‌سازی نفت ایران علیه استعمار خارجی بود. در این بازه، برگزاری جشنواره به بهانه موالید خاندان پهلوی و تداوم قدرت شاه از پس کودتا و ترور؛ با تعظیم میلاد و شهادت ائمه اطهار(ع) جایگزین شد. ایام مذهبی مثل ماه‌های

«محرم، رمضان و شعبان» و اعیاد «بعثت، ولایت و قربان» در سیاست حکومت و نگاه مردم مورد اهمیت قرار گرفت و به‌عنوان جامعه‌ای مسلمان، در بزرگداشت این مواقبت اهتمام شد. به علاوه، روزهای «قدس و ۲۲ بهمن؛ ایام تشییع جنازه ابدان مطهر شهدای جنگ و ساعات پس از ادای نماز جمعه خیل کثیری از مردم در اظهار وفاداری به ارزش‌های ملی در کنار یکدیگر جمع شده و دست به راهپیمایی می‌زنند (جلیلی و نوروزی فیروز، ۱۴۰۰: ۳۰-۲۵).

در جمهوری اسلامی رشد عناصر علمی ۱۱ برابر میانگین جهانی شتاب گرفت. باسوادی عمومی از ۴۷٪ پهلوی دوم به ۹۷٪ رسید و ایران با ۱٪ از جمعیت جهان، بیش از ۲٪ تولید علم را از آن خود کرد. همچنین با تأسیس و تجهیز ۱۰۰ هزار مدرسه و ۲۵۰۰ دانشگاه و مؤسسه آموزشی برای بیش از ۱۸ میلیون: «دانش‌آموز، دانشجو و طلبه» مشغول تحصیل، ۷۰ هزار استاد حوزه و دانشگاه تربیت یافت و از دهه ۹۰، سالیانه بیش از ۳۰ هزار مقاله علمی به انتشار رسید (رکابیان، ۱۳۹۷ ص. ۱۰-۲۵). در تفریحات نیز علی‌رغم محدودیت‌های مذهبی و منع مصرف الکل و ممنوعیت کلاب و بار، حاکمیت تلاش کرد تا با ایجاد: «۳۵۰۰ کتابخانه، ۵۰۰ نگارخانه، ۱۲۰۰ موسسه قرآنی، ۶۰۵۰ فرهنگ‌سرا، ۲۰۵۰۰ سالن ورزشی، ۲۳۱۰۰ کانون فرهنگی هنری مساجد، ۳۱۰ سالن سینما، ۱۱۰ تالار کنسرت - با ۱۰۰ اکران و ۱۲۰۰۰ اجرای سالیانه - نشر ۲۰ هزار عنوان کتاب و تولید ۳۱۰ هزار ساعت برنامه رادیویی و تلویزیونی در سال» برای اوقات فراغت جوانان چاره‌اندیشی کند (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۴: ۱۴۹-۱۶۷).

صنعت و هنر (ادبیات و معماری، سینما و موسیقی)

در دوران پهلوی دوم، سیاست هنری در جهت ساخت هویتی سکولار، فرهنگی باستانی و اجتماعی ناسیونال بود؛ بنابراین از دوران رضاشاه محوریت نهادهای مذهبی - سنتی با تقویت نمادسازی‌های مدرن و باستانی به حاشیه رفت (زارعی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۲-۴۹). اکثر آثار حکومتی، سبک هخامنشی و ساسانی یا رمانتیسیم اروپایی و هیتلری را احیا می‌کرد. از این آثار می‌توان به «مقابر فردوسی و حافظ؛ اداره پست و موزه ایران باستان؛ کاخات شهربانی، دادگستری و مرمر؛ ساختمان دانشگاه تهران؛ سردر باغ و عمارت بانک

ملی؛ مدارس دارالفنون و البرز و خیابان لاله‌زار» اشاره کرد که با دعوت از «آندره گدار فرانسوی و نیکلای مارکوف روسی» پدید آمدند. در عهد پهلوی دوم نیز «کاخات سعدآباد، مروارید و سنا؛ دانشگاه پهلوی، فردوسی، اصفهان و دانشکده مدیریت هاروارد؛ ساختمان سینگر و هتل هیلتون؛ مقبره بوعلی سینا و برج شهید» همین خط را دنبال می‌کردند. در زبان و ادبیات، نهادهایی چون «بنیاد فرهنگ - با سرپرستی فرح‌دیبا - اداره کل آفرینش ادبی و هنری - زیرمجموعه وزارت فرهنگ و هنر» دایر شدند که غالباً در پی تشویق مالی - رفاهی هنرمندان، نویسندگان و شاعران به خلق آثار میهنی، ایجاد انجمن‌های ادبی و ترویج فارسی بود (جمعی از برنامه ریزان، ۱۳۵۷: ۱۶۷).

سینمای پهلوی دوم با فیلم فارسی - سینمای عامه پسند و مشحون از ابتذال، کلیشه و مبالغه - آغاز به کار کرد که در تدارک قهرمان سازی از کاراکتر بازیگرانی چون «بهرروز وثوقی، ناصر ملک‌مطیعی و محمدعلی فردین» برای دفاع لمپن گونه از ارتجاع در تقابل تجدد بود. از دهه ۵۰، تأسیس «جشنواره جهانی فیلم تهران» و دعوت از بزرگان سینمایی دنیا، فستیوال پایتخت را در کنار جشنواره‌های: «کن، مسکو، برلن و سن سباستین» به شهرتی جهانی رساند؛ اما پرده‌های سینما دریچه‌ای یک سویه به افق فرهنگ غرب بود. از ۹۶۴ فیلم اکران اولی در سال ۱۳۵۵، تنها ۶۶ فیلم داخلی و ۳۲۱ اثر، آمریکایی بود (اسدی و همکاران، ۱۳۵۵: ۱۳۵) و غالب محتوای تولیدات ایرانی از رقص و آواز، صحنه‌های جنسی و عشق‌های خیابانی پر می‌شد. در موسیقی نیز تبلیغ سبک پاپ و موسیقی‌های اروپایی از طریق: «هنرستان عالی موسیقی» انجام می‌شد و افرادی چون: «مقامی، سوسن و آغاسی» نوع کوچه‌بازاری - کاباره‌ای‌اش را نمایندگی می‌کردند. اما با تأسیس «اداره هنرهای زیبا» در ۱۳۲۸ به دست «روح اله خالقی»، تدریس موسیقی اصیل ایرانی ادامه یافت که «صبا، وزیری، معروفی، تهرانی و بنان» حاصلش بودند.

در دوران جمهوری اسلامی: معماری و شهرسازی با نسلی از دانش‌آموختگان دانشگاه تهران به تلفیق و پست مدرنیسم گرایش یافت. با اینکه قوانین «سازمان نظام مهندسی و کنترل ساختمان» از ۱۳۷۴ مصوب گردید، اما توسعه شهری با الزامات بومی افتراق داشت. آثاری چون «ساختمان‌های جدید مجلس شورای اسلامی، اجلاس سران و حج و اوقاف؛

بانک مرکزی، ملت و آینده؛ برج‌های میلاد، بین‌الملل، تجارت جهانی؛ باغ کتاب و شهر آفتاب؛ پل‌های طبیعت و لالی؛ ورزشگاه امام رضا(ع) و فرودگاه امام خمینی(ره)؛ فرهنگسرای بهمن و خاوران؛ بوستان ولایت و گفتگو؛ مجموعه‌های کوه سنگی و ایران مال و مصلاهی امام خمینی(ره)» نسبتی با معماری ایرانی اسلامی نداشتند. تنها آثاری چون: «بخش‌های توسعه یافته حرم امام رضا(ع)، مرقد امام خمینی(ره)، غالب مساجد و امام‌زادگان جدید، مجموعه فرهنگستان‌های ایران، پارک ایرانی تهران و ایران کوچک البرز» هم‌سنخ با ساخت هویتی کشور بود (مهدوی نژاد، ۱۳۸۵: ۱۷-۲۲). مضافاً شهرک‌های «باستی هیلز، پرند، پردیس و چیتگر تهران یا پردیسان قم» با اصول شهرسازی مدرن و منطق ملزومات وطنی، بیگانگی داشت و رشد عمودی بانک‌ها به عنوان ناسازه‌های مدرن، بافت بومی شهرها را به چالش کشید (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶-۱۳).

در زبان و ادبیات با تداوم سازمان «فرهنگستان زبان و ادب فارسی»، تشکیل «دفتر ادبیات پایداری و جنگ» و ایجاد جوایز «آل‌احمد، اعتصامی و شاملو» فرهنگ آیینی و ادبیات مقاومت شکل گرفت. آثاری چون «سمفونی مردگان معروفی، مدار صفر درجه محمود، کلیدر دولت‌آبادی، شطرنج با ماشین زمان احمدزاده، سفر به گرای ۲۷۰ درجه دهقان و ارمیای امیرخانی» از این قبیل‌اند. در شعر نوی نیمایی، سپید و کودک و نوجوان نیز آثاری خلق شد. سینما با تأسیس «جشنواره بین‌المللی فجر و عمار، سازمان سینمایی و خانه سینما، بنیاد فارابی و انجمن سینمایی جوانان» روح تازه‌ای گرفت و ۲۴۰ جایزه بین‌المللی از «اسکار و کن تا گلدن گلوب و ونیز» را ثمر داد (عابدینی، ۱۳۹۶: ۱۳۱-۱۳۶). به عنوان مثال، فیلم‌های «باشو، ناخدا خورشید، هامون، درباره‌ی الی، بچه‌های آسمان، طعم گیلان، بدون تاریخ بدون امضا، یه حبه قند» و سریال‌های: «هزاردستان، سربداران، مختارنامه، یوسف پیامبر، کیف انگلیسی، در چشم باد، مدار صفر درجه و قوریباغه» از آثار برجسته‌اند. دهه ۶۰ با سرودهای گلریز، نوحه‌های آهنگران و آثار «بیداد، نوا، دل‌شدگان و نیستان از شجریان، مشکاتیان، علیزاده و ناظری» آغاز شد؛ اما به تدریج موج پاپ با ترانه‌های «شهرز، اصفهانی و عقیلی در دهه ۷۰ و صادقی، یگانه، پاشایی، چاوشی، قربانی و بمانی در دهه ۹۰» جایگزین گردید تا محبوبیت و تمایز خود را حفظ کند.

خلق و باور (مذهب و مناسک دینی، اخلاق و خانواده)

در دوران پهلوی دوم: محمدرضا تا اواخر دهه ۳۰ از مناسک مذهبی ممانعت نکرد؛ زیرا گمان داشت که می‌توان از نهاد حوزه و شخصیت‌هایی چون شریعتی، برای مقابله با چپ‌ها استفاده کند. با اینکه از دهه ۴۰ اقداماتی در کنترل عناصر مذهبی صورت گرفت؛ اما تلاش آشکاری در تقبیح شیعه یا اسلام زدایی نشد. علم مدعی است که حتی برای آموزش احکام اولیه شریعت -مثل نماز- معلمی دینی استخدام شد تا به شاه تعلیماتی بدهد (علم، ۱۳۸۲: ۱۰۸). پهلوی دوم از روحانیون می‌خواست که در منابرشان، انقلاب دوازده گانه اجتماعی ایران را با مبانی مذهب یکسان بدانند. شاه نام پسرش را از اسامی امامان انتخاب کرد؛ دو بار به مراسم حج رفت؛ هر ساله به زیارت امام هشتم (ع) می‌آمد؛ در روزهای عاشورا در مسجد سپهسالار و کاخ گلستان حاضر می‌شد؛ در ایام رحلت پیامبر (ص) برنامه‌های سوگواری پخش می‌کرد و دستور به ساخت ۲۴ مسجد -مثل مسجد دانشگاه تهران- و احیای ۲۹ بقعه زیارتی را داد. او خود را شاه مملکت شیعه می‌نامید و می‌خواست تا حد ممکن از حساسیت حوزه نسبت به پیشروی مدرنیزاسیون کم کند (نجفی، ۱۳۵۵: ۲۳۰-۲۶۳). پس در اواسط دهه پنجاه، «سپاهیان دین» را درست کرد و از آنان خواست تا با کمک اشعار فردوسی و آثار غزالی بر جایگاه شاهنشاه در حفظ دین اصرار کرده و او را «پادشاه پیرو پیامبر» و «اولی الامر» بنامند (حقوقی، ۱۳۵۶: ۹-۱۲۶).

از موانع فرهنگی توسعه سیاسی این دوره را «استبداد شاهی؛ فقدان نگرش علمی، انتقاد اجتماعی و فرهنگ گفتگو» می‌دانند که بر ضعف اخلاقی و آسیب به فرهنگ دلالت دارد (حیدرپور کلیدسر و همکاران، ۱۳۹۶: ۱-۲۵). در این زمان با کمی تعدیل، همان سیاست‌های رضاخانی دنبال می‌شد که در «تشکیل کانون بانوان؛ پیشاهنگی دختران و تغییر قوانین ازدواج برخلاف احکام اسلام» نمود داشت. ترویج سبک زندگی زنان غربی از طریق القای خود تحقیری در زنان ایرانی؛ تبلیغ زندگی مرفه و انواع بی‌بندوباری‌ها به نام تفریح و شادمانی؛ از این جمله است (سیاوشی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۵-۳۰). شاید بتوان چکیده اندیشه پهلوی دوم نسبت به هویت زن و خانواده را در تمجید فرح از مجلات «اطلاعات بانوان» و «زن روز» دید که گفت «این دو نشریه پیشگام دریدن پرده‌های تعصب و جاهلیت از جامعه عقب افتاده و مذهبی ایران‌اند» (پهلوی، ۱۳۸۲: ۵۵۳). درحالی که

محتوای آن‌ها جز «تبلیغ مدهای لباس و آرایش، دکوراسیون منازل مجلل و مدرن، تصاویر نیمه برهنه دختران و زنان، شرح مسافرت‌های تفریحی و روابط سکسی ایشان» نبود! (کربلایی نظر، ۱۳۷۱: ۶۱-۹۶).

در دوران جمهوری اسلامی: شاید بتوان عمده‌ترین تأثیر انقلاب بر نسل‌های دهه ۶۰ را بسط: «خودباوری و اعتماد به نفس ملی و تحکیم ریشه‌های فرهنگی ایران در بازگشت به هویت خویش» برشمرد (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۸۹: ۲۶-۲۷). با این وجود، از دهه ۷۰ تا ۹۰ عمده مسائل جاری کشور در باب فرهنگی است؛ تا آنجا که برخی دولت‌ها منکر رسالت خویش در علوم انسانی شده و تلاش کرده‌اند تا به نام آزادی اطلاعات و آشنایی با جهان، به تولیدات سازمان یافته بیگانگان فرهنگی آغوش بگشایند و زیست آمریکایی را قتلگاه اندیشه ایرانی قرار دهند (جمعی از محققان، ۱۳۹۷: ۵۹-۶۵). این موضوع آن‌قدر دامنه‌دار شد که در سال ۲۰۱۳ ایران در رتبه هفتم استفاده از لوازم آرایشی و چهارم عمل زیبایی بینی قرار گرفت و یک هشتم باشگاه‌های ورزشی به پرورش اندام اختصاص یافت. آمارها نشان می‌دهد که دست کم از هر سه ازدواج یکی به طلاق می‌انجامد و ایران با آنکه در سال ۶۵ یکی از بیشترین نرخ رشدهای جمعیتی را تجربه کرد؛ در سالیان اخیر بالاترین شتاب سقوط در نرخ رشد جمعیتی - ۰٫۶٪ - را داراست (عابدینی، ۱۳۹۶: ۲۷۶-۲۷۹).

همچنین برای طیفی از نسل‌های جدید، موضوع حجاب اسلامی و ضرورت رعایت احکام شرعی ضمن مسئله غرب ستیزی و دشمنی آمریکا، مورد تردید و مناقشه آشکار قرار گرفته است. بیش از ۱۳ میلیون جوان در سن ازدواج، توانایی یا میل به تأهل ندارند و میانگین سن ازدواج در دختران به ۲۶ و در پسران به ۲۹ سال رسیده دارد.

در میان فعالیت‌های مذهبی، شرکت در مجالس روضه و عزاداری و استماع سخنرانی‌های دینی جان‌یافته و حضور در زیارتگاه‌ها، جلسات قرآن‌خوانی، ادای نماز جماعات، اعتکاف و زیارت اهل قبور تشدید گردیده است. دهه ۸۰ حدود ۸۷٪ مردم حداقل در یکی از فعالیت‌های مذهبی - ۳۹٪ روزانه و ۲۷٪ هفتگی - شرکت داشته‌اند و به طور میانگین، جمعیت بالای ۱۵ سال، ماهیانه حدود ۲۰ ساعت از زمان خود را صرف مناسک دینی کرده‌اند (جمعی از محققان، ۱۳۸۲: ۱۶۱-۱۸۷). می‌توان دوران ج.ا را عصر

شکوفایی علمی زنان و پرورش دخترانی دانست که علی‌رغم استقلال فکری در ایجاد جامعه‌ای دینی، مؤثرند. حضور زنان در بالاترین سمت‌ها از مقام ریاست و استادی دانشگاه‌ها تا مناصب وزارت، قضاوت یا قهرمانی در رشته‌های ورزشی، المپیادهای علمی و جوایز هنری در کنار ۳۰۰ هزار همسر و مادر شهید، چون «خانم سکینه واعظی» - که شش فرزندش را در راه دفاع از مرزهای سیاسی - اعتقادی ایران فدا کرده است؛ آئینه تمام‌قد نسل سوم از زنان ایرانی است. این جریان می‌کوشد تا در عین تعلق به هنجارهای ملی - مذهبی، از ایفای نقش در کسوت علم و اخلاق تا مادری و همسری عدول نکرده و گاه از زبان هنر دغدغه‌هایش را پیگیری کند (کولایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۹-۶۰).

تبلیغ و رسانه (مطبوعات و نشریات، رادیو و تلویزیون ملی)

در دوران پهلوی دوم: پس از کودتای ۱۳۳۲، انتشار مطبوعات به شدت محدود شد و به بهانه اقتصادی نبودن چاپ کمتر از ۵ هزار نسخه نشریات مستقل، از جواز انتشار ۷۰ مجله جلوگیری شد؛ مابقی نیز در گرانی کاغذ و منع یارانه به ورشکستگی رسیدند. محتوای نشریات از دهه چهل به وسیله نمایندگان ساواک رصد می‌شد و از اصلاح و حذف تا توییح و تهدید مسئولان و نویسندگانی را نتیجه می‌داد که نیش قلم خود را به سوی سیاست‌های دربار گرفته باشند (علینی، ۱۳۷۴: ۵۷). آل‌احمد معتقد بود که این رنگین‌نامه‌ها، ابزاری برای سیاست‌گریزی و بی‌خبری جوانان از مسائل مهمی است که حاکمیت پیگیری می‌کند و تلاش دارد تا با حمایت از نشریات زرد، تفریحات غربی را جایگزین آگاهی اجتماعی و رسالت اصلی کارکنان مطبوعاتی کند (آل‌احمد، ۱۳۳۸: ۶). در این دوره ۴۰٪ از محتوای نشریات را تبلیغات معطوف به یک زندگی رفاهی، ۴۷٪ را اخبار بین‌المللی، فرهنگی و ورزشی و تنها ۱۳٪ را اخبار حوادث داخلی تشکیل می‌داد؛ همین مقدار نیز آکنده از تعریف و تمجید خاندان سلطنتی یا اخباری از تجاوز و چاقو‌کشی بود که روزنامه‌ها را به بولتن‌های خبری وزارت اطلاعات تبدیل کرده بود. به عنوان مثال، مجله «اطلاعات بانوان»، مملو از مقالات ستایشگر انقلاب سفید شاه و فخر ایران زمین نامیدن جشن‌های سلطنتی بود که با عناوین: «شاه‌ها سپاس، رهبر! سپاس»، «عمق انقلاب شاه و ملت» و «ملت ایران که به آرزوی بزرگ خود دست یافته، زادروز شورانگیز ولیعهد را

با همه وجود شادی می‌کند» تلاش می‌کرد تا در کنار تصاویر نیمه عریان زنان شاد، هر جا صحبت از طلاق، بزهکاری و گرفتاری مادر و فرزند است، عکسی از زنان تکیده و چادری بگذارد.

مصرف زدگی و مدگرایی، تبلیغ لوازم آرایشی و مدل‌های مو، داستان زندگی مانکن‌های اروپایی، تصویر شنا و دوچرخه‌سواری زنان؛ بخشی از تبلیغات همیشگی مطبوعات کشور بود و افرادی چون: فرهنگ فرهی، کشف حجاب اجباری رضاخان را تحقق آزادی زنان ایرانی از اسارت قرون وسطایی می‌خواندند. مجلات «ستاره سینما» و «تماشا» از دیگر نشریاتی بودند که به تبلیغ فیلم‌های آمریکایی با عنوان: «یک فیلم عشقی، خنده‌آور و سکسی» و بومی‌گرایی اقوام محلی می‌پرداختند. رادیو تلویزیون ملی هم در تیرماه ۱۳۴۶ به تصویب مجلس شورا و سنا رسید که با دو کانال سه وظیفه را دنبال می‌کرد: «شناساندن فرهنگ کهن ایران، افزایش سطح آگاهی و دانش عمومی و زمینه‌سازی برای پیشرفت کشور از طریق پرورش افکار عمومی در جهت اهداف سلطنتی» (بیگدلو، ۱۳۹۶: ۲۷۷-۲۵۰).

در دوران جمهوری اسلامی: روزنامه‌های «کیهان» و «اطلاعات» به کار خود ادامه دادند و به تدریج بیش از ۷۰ روزنامه و هفته‌نامه از جمله: «ابرار، اعتماد، ایران، جام جم، جمهوری اسلامی، خراسان، دنیای اقتصاد، رسالت، شرق، فرهیختگان، قدس، مردم‌سالاری، وطن امروز، همشهری، هم‌میهن، سازندگی و آفتاب یزد» به فعالیت پرداختند که در مقایسه با دوران پهلوی دوم جهشی ۱۰ برابری داشته است. همچنین بیش از ۲۰ خبرگزاری و ۱۵ وب‌سایت خبری از جمله: «آنا، ایرنا، ایسنا، ایلنا، برنا، تسنیم، فارس، مهر، تابناک، خبر آنلاین و خبر فوری» اخبار کشور را از زبان ده‌ها گروه سیاسی نشر می‌دهند که غالباً در دو گروه اصول‌گرا و اصلاح‌طلب تعریف پذیرند. با این وجود، مطبوعات به طور متوازن و متعادلی رشد نکرد و تفاوت‌های گرایشی بعضاً تا مرز تقابل پیش رفت. این رخداد علی‌رغم کمک به توسعه فرهنگی و آگاهی عمومی، گاه مانع از توسعه سیاسی شده است. به‌عنوان مثال، با تسلط هر حزبی در دولت و مجلس، جناح رقیب تلاش کرده تا از طریق رسانه‌هایی که در اختیار دارد، ضعف‌های جریان دیگر را چند برابری و نقاط قوت آن را

حداقلی نشان دهد یا در برنامه‌های سیاست داخلی و جهت‌گیری سیاست خارجی وی تردید افکنی و تنفر پراکنی کند (خانیک، ۱۳۷۵: ۱۱۱-۱۱۲). رسانه ملی هم پس از انقلاب از جهت کمی و کیفی ارتقای چشمگیری داشت و در ۳۳ استان ایران و ۲۰ کشور خارجی نمایندگی تأسیس کرد. این سازمان ۳۰ هزار نفری، سالانه ۷۰ هزار ساعت برنامه تلویزیونی و ۲۸۰ هزار ساعت محتوای رادیویی تولید کرده و آن را از طریق ۱۲۰ کانال سراسری و استانی نشر می‌دهد. همچنین دارای ۲۰ شبکه خارجی مانند «سحر، آی‌فیلم، پرس‌تی‌وی، هیسپان و هوسا تی‌وی، العالم، الکوثر و جام‌جم» است تا صدها فیلم و سریال تولیدی را به دیگران مخابره کند.

از طرفی، با ورود اینترنت به ایران از دهه ۷۰ و ترویج استفاده از شبکه‌های اجتماعی و صفحات مجازی در اواخر دهه ۸۰، هزاران رسانه معاند، به فرهنگ، اندیشه و روان اقشار ایرانی نفوذ پیدا کردند. انباشت تأثیرات سوء آنان بر اذهان عمومی، چالش‌هایی را در امنیت روانی و همبستگی ملی ایجاد کرده است. در این زمینه می‌توان به سازمان‌دهی اغتشاشات ۸۸، ۹۶، ۹۸ و ۱۴۰۱ اشاره داشت که به طرزی آشکار صفحات اینستاگرامی و توییتری و کانال‌های تلگرامی و واتس‌آپی اپوزیسیون ج.ا در جهت تهییج مردم علیه حاکمیت و در راستای به خیابان کشاندن جوانان در ایجاد آشوب و تقابل با نیروهای انتظامی و مذهبی دست به کار شدند. این قبیل رسانه‌ها با بهره از نقاط ضعف‌های اقناعی و عقب ماندگی‌های زبانی رسانه ملی ج.ا، از مخاطبین داخلی می‌کاهند؛ لذا نمی‌توان کارکردشان را در جهت «اصلاح سبک زندگی، اعتلای باورها و دسترسی به اطلاعات واقعی» ارزیابی نمود (منعمی، ۱۳۹۵: ۷۷-۷۹).

نتایج مقایسه تطبیقی

در اینجا نتایج مقایسه تطبیقی توسعه فرهنگی بازه پهلوی دوم و ج.ا را در جدولی نمایش می‌دهیم.

جدول شماره ۲: (مقایسه تطبیقی توسعه فرهنگی پهلوی دوم و ج.ا)

تغییرات کیفی	دوره ثبات پهلوی دوم (۱۳۲۲-۱۳۰۷ هجری خورشیدی) ۲۵ سال دوره ثبات جمهوری اسلامی (۱۳۶۸-۱۴۰۱ هجری خورشیدی) ۳۳ سال		مؤلفه توسعه فرهنگی	شاخصه توسعه فرهنگی
	تفاوت‌ها	شباهت‌ها		
نسبتاً بابایابی	نهادهای فرهنگی در دوره پهلوی دوم را محسوس‌تر دید و علت را در غلبه غریزه بر عقل و تبلیغات جهانی دانست	اهتمام به تشکیل نهادهای فرهنگی و ایجاد تغییر در باورهای عمومی و اعتقادات جوانان از طریق برنامه مدون و سازمان‌های علمی آموزشی و هنری تفریحی	برنامه‌ها و سازمان‌ها	راهبرد
پیشرفت نسبی	با اینکه فنون چهره‌سازی در دوران پهلوی دوم موفق‌تر بوده و مشاهیر علمی فرهنگی به سرعت سلبریتی می‌شدند؛ اما الگوهای ج.ا تأثیرگذارتر بوده‌اند	برخورداری از شخصیت‌های فرهنگی مشهور و برجسته در هر دو بازه مانند دکتر نصر و داوری و نیز علامه جوادی، علامه مصباح، اردکانی و شهید آوینی	الگوها و شخصیت‌ها	رویه
نسبتاً بابایابی	مناسبات ملی در ج.ا معطوف به جانفشان‌های ملت در راه تکريم اعتقادات و امامان شیعی است؛ برخلاف پهلوی که بر بزرگداشت خاندان سلطنتی تأکید می‌کند	اهمیت دادن به مناسبات ملی و تلاش در جهت زنده نگاه داشتن یاد و خاطره حامیان فداکار حکومت و رخدادهایی که با حفظ و بقای حاکمیت نسبتی دارند	مناسبات	تعاون
پیشرفت نسبی	شتاب رشد علمی در ج.ا چندین برابر سرعت رشد علم در بازه پهلوی دوم است و علمی‌رغم ایجاد ممنوعیت‌های مذهبی، در فراغت سالم کوشیده است	تلاش در جهت افزایش سواد عمومی و ایجاد مراکز برای تفریح و سرگرمی در چارچوب تقویت ایدئولوژی مطلوب حاکمیت و رشد و توسعه انسانی	سواد و تفریحات	واکاهی
پسرفت نسبی	شهرسازی در بازه پهلوی دوم با سیاست ویژه‌ای پیگیری شده و نمادهای شهری متکثر و مشهورتری ایجاد و در ادبیات نیز رویکردی برابر وجود داشته است	اهتمام به نمادسازی و بسط احساس هویتی از طریق زبان و ادبیات عمومی و معماری و شهرسازی؛ مانند تأسیس فرهنگستان زبان و دانشکده هنر و معماری	ادبیات و معماری	صنعت
پیشرفت محسوس	با وجود کمبودها، گسترش کمی - کیفی صنعت سینما و حجم و تنوع جوایز بین‌المللی سینماگران و موزیسین‌های ج.ا چندین برابر دوره پهلوی دوم است	درک سینما و موسیقی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین صنایع هنری در جهت توسعه فرهنگی و استفاده بزرگی از این دو برای لشاعه سیاست‌های کلی نظام	سینما و موسیقی	هنر
پیشرفت محسوس	جدیدت ج.ا در اعمال شریعت دینی در سطح جامعه و تقویت مناسک دینی در ساحت عمومی، برخلاف پهلوی که به تظاهرنامی مناسبتی دربار اکتفا می‌نمود	توجه به اهمیت مناسک دینی و اعتقادات مذهبی عموم و عدم تلاش در جهت تغییر آشکار باورهای دینی ضمن اهتمام به اثبات حمایت حاکمیت از آن	مناسک دینی	خلق و باور
پیشرفت محسوس	ج.ا با تشویق زنان به کسب آگاهی و تأثیرگذاری اجتماعی، برخلاف پهلوی، رسالت مادی و همسری و هویت ایرانی - اسلامی شان را تضعیف و تحقیر نکرد	در نظر داشتن اهمیت زنان در تغییر بافت فرهنگی جامعه و برنامه‌ریزی اختصاصی برای تنظیم کارکرد خانواده در تربیت نسلی همسو با اهداف حاکمیت	اخلاق و خانواده	اخلاق و خانواده
نسبتاً بابایابی	توسعه کمی و تنوع محتوایی مطبوعات در ج.ا ضمن آگاهی‌بخشی سیاسی چند برابر پهلوی است، اماقبال به نشریات در دهه‌های اخیر به میزان گذشته نیست.	استفاده از نشریات خاص برای همسو سازی جوانان و آحاد مردم با سیاست‌های فرهنگی و تغییر تدریجی سبک زندگی آنان در جهت هنجارهای نظام سیاسی	مطبوعات و نشریات	تبلیغ و رسانه
پیشرفت محسوس	توسعه رسانه ملی در ج.ا چشم‌گیر و سطح تولیدات قابل قیاس با گذشته نیست، اما با ظهور شبکه‌های اجتماعی، قبال و اعتماد به آن روبه کاهش نهاده است	ایجاد سازمان رادیو و تلویزیون و اهتمام به پوشش سراسری اخبار و برنامه‌های تلویزیونی برای ارتقای سطح دانش عمومی و اطلاع رسانی به غایبه مردم	رادیو و تلویزیون ملی	رسانه

منبع: (یافته‌های پژوهش)

نتیجه‌گیری

آنچه از مقایسه تطبیقی توسعه فرهنگی ایران در دو بازه زمانی ثبات پهلوی دوم و جمهوری اسلامی درک می‌کنیم، تداوم توسعه فرهنگ ملی و تقویت و تزايد شاخصه‌ها و مؤلفه‌های آن است. در حقیقت خروجی پژوهشی حاضر به ما می‌گوید که در شش مؤلفه «الگو و

شخصیت، سواد و تفریحات؛ سینما و موسیقی؛ مذهب و مناسک دینی، اخلاق و خانواده و رادیو و تلویزیون ملی» پیشرفتی محسوس یا نسبی را تجربه کرده‌ایم. به این معنا که رویکردهای اتخاذ شده در موارد مذکور با رشد و تکامل هم‌راستا بوده است. همچنین در سه مؤلفه «برنامه‌ها و سازمان‌ها؛ آئین و مناسبات و مطبوعات و نشریات» هر دو حاکمیت با در نظر داشتن امکانات و اقتضائات زمانی، عملکردی برابر یا نسبتاً پایاپای را از خود نشان داده‌اند که نمی‌توان در مجموع معدل فعالیت آن‌ها را چندان متمایز دانست. مضاف بر این تنها مؤلفه‌ای که می‌توان آن را کاهشی و رو به ضعف تحلیل کرد: «ادبیات و معماری» است که در بخش ادبیات نیز تفاوت آشکار نیست؛ اما در حوزه معماری و شهرسازی می‌شود گفت که علی‌رغم توسعه تصاعدی شهرها، ملاحظه هویت بومی و حفظ فرهنگ ایرانی-اسلامی، به شدت در معرض آسیب قرار دارد؛ بنابراین، شاخصه «خلق و باور» تقویت شده؛ شاخصه‌های «راهبرد و رویه؛ تعاون و آگاهی و تبلیغ و رسانه» نیز، جهتی صعودی را نمایشگرند؛ اما در بخش «صنعت و هنر» نیاز به تغییر رویکرد و اهتمامی جدی است تا پاسداشت شناسه ایرانی و رعایت ملزومات بومی در ورطه غفلت و نابودی نیفتد. در سال‌های اخیر، برنامه‌ها و الگوهای درخور توجه استشمام نمی‌شود و در موضوعات پیرامون خانواده و رسانه، دچار چالش‌هایی بعضاً جدی هستیم؛ این نقص‌ها به تدریج می‌توانند، معدل موارد مذکور را کاهش داده و توسعه فرهنگی را حتی در بردارهای خودساخته، وضعیتی بحرانی تفسیر کنند.

طبیعی است که نمی‌توان شرایط داخلی کشور را در چارچوب الگوریتم‌های بیگانه با عناصر ایرانی و صرفاً وارداتی تعریف نمود. ما نیز در ابتدا بر آن شدیم که موارد مورد تشویق در الگوی توسعه غربی را منافی با توسعه فرهنگی ایران قلمداد کنیم؛ اما از این نکته نیز نباید غافل شد که فهم مسائل فرهنگی به‌عنوان سوژه‌ای کیفی، از طریق سنجش کمیت‌ها قابل آزمون نیست. به معنای واضح‌تر نمی‌توان تعداد شبکه‌های تلویزیونی یا ارقام کتاب‌های منتشر شده را دال بر توسعه فرهنگ ملی دانست؛ چراکه به لحاظ تأثیرگذاری و عمق می‌توانند خروجی معکوس دهند. همچنین نباید قضاوت را منحصر در الگوهای بومی کرد و لازم است تا مؤلفه‌های مشترکی را با جهان توسعه در نظر بگیریم.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mohamad Jalili

<https://orcid.org/0000-0002-7616-914X>

Naser Jamalzadeh

<https://orcid.org/0000-0001-5655-7084>

منابع

- ابراهیمی، سمیه و اسلامی، سید غلامرضا (۱۳۸۹)، معماری و شهرسازی ایران در دوران گذار. هویت شهر، دوره چهارم، بهار و تابستان، شماره ۶، صص ۳-۱۴. ۱۳۸۹.
- اجلالی، پرویز (۱۳۷۹)، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران. تهران: عترت، ۱۳۷۹.
- اسدی، علی و مهرداد، هرمز (۱۳۵۵)، نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه فرهنگی. تهران: پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، ۱۳۵۵.
- اکبری، محمدعلی (۱۳۹۳). درآمدی بر تاریخ برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران معاصر. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۹۳.
- (۱۳۸۲). دولت و فرهنگ (۱۳۰۴-۱۳۵۷). تهران: موسسه انتشاراتی روزنامه ایران، ۱۳۸۲.
- آل احمد، جلال (۱۳۳۸). ورشکستگی مطبوعات. علم و زندگی، فروردین. ۱۳۳۸.
- بهنام، جمشید (۱۳۷۳). نگاهی به تجربه شصت‌ساله نظام دانشگاهی ایران. ۱۳۷۳.
- بیگللو، رضا (۱۳۹۶). جریان‌های فرهنگی ایران معاصر (۱۳۴۰-۱۳۵۷). تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶.
- پناهی، محمدحسین (۱۳۹۴). توسعه فرهنگی، ضرورت توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی. برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، بهار، شماره ۲۲، صص ۱-۲۴. ۱۳۹۴.
- پهلوان، چنگیز (۱۳۷۸). فرهنگ‌شناسی: گفتارهایی در زمینه فرهنگ و تمدن. تهران: پیام امروز، ۱۳۷۸.
- پهلوی، فرح (۱۳۸۲). دختر تیم. [تدوین] احمد پیرانی. تهران: به آفرین، ۱۳۸۲.
- جلیلی، محمد و نوروزی فیروز، رسول (۱۴۰۰). دریافت نقش‌آفرینی انقلاب اسلامی در بازتولید عناصر تمدنی ایران معاصر (مبتهی بر تحلیل مضمونی بیانیه گام دوم انقلاب). پژوهش‌های سیاست اسلامی، دوره نهم، شماره نوزدهم، بهار و تابستان، صص ۱۲-۴۱. ۱۴۰۰.

- جمعی از برنامه ریزان (۱۳۵۷). مجموعه قوانین و مقررات وزارت فرهنگ و هنر. تهران: وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۵۷.
- جمعی از پژوهشگران (۱۳۹۴). سند تفصیلی برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵-۱۳۹۹). تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مرکز اسناد، مدارک و انتشارات، ۱۳۹۴.
- (۱۳۸۹). فرهنگ عمومی، اعتمادبهنفس ملی و انقلاب اسلامی. تهران: دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۸۹.
- جمعی از محققان (۱۳۸۲). رفتارهای فرهنگی ایرانیان (یافته‌های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در کل کشور). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲.
- (۱۳۹۷). سیاست‌گذاری فرهنگی یا ولنگاری؟ کنکاشی در چالش‌های مدیریت راهبردی فرهنگ در ایران. تهران: دیدمان، ۱۳۹۷.
- (۱۳۸۷). فرهنگنامه نهادهای انقلاب اسلامی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷.
- حسینی، سید احمد و هاشمی گیلانی، سید علی (۱۳۷۸). بررسی میزان تحقق اهداف فرهنگی در برنامه اول و دوم توسعه کشور، مقالات برگزیده نقش و جایگاه دولت در توسعه فرهنگی. تهران: سازمان برنامه‌و بودجه، معاونت امور فرهنگی، آموزشی و پژوهشی، ۱۳۷۸.
- حقوقی، عسگر (۱۳۵۶). ویژگی‌های نظام شاهنشاهی در ایران. تهران: شورای عالی فرهنگ هنر، ۱۳۵۶.
- حکیم الهی، نصرت‌الله (۱۳۴۶). عصر پهلوی و تحولات آن. تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۴۶.
- حیدرپور کلیدسر، محمد، و غیره (۱۳۹۶). واکاوی موانع فرهنگی توسعه سیاسی در ایران (عصر پهلوی دوم). مطالعات فرهنگ - ارتباطات، زمستان، سال هجدهم، شماره ۷۲، صص ۱-۳۲. ۱۳۹۶.
- خانیکی، هادی (۱۳۷۵). جایگاه و نقش مطبوعات در توسعه فرهنگی ایران. مطالعات فرهنگ - ارتباطات، تابستان، پیش‌شماره ۱، صص ۱۱۱-۱۲۴. ۱۳۷۵.
- رکابیان، رشید (۱۳۹۷). دستاوردهای آموزشی و علمی چهل ساله انقلاب اسلامی. مطالعات انقلاب اسلامی، دوره ۱۵، زمستان، شماره ۵۵، صص ۷-۳۴. ۱۳۹۷.
- زارعی، مجتبی و مختاری اصفهانی، رضا (۱۳۸۸). پهلویسم یا شبه مدرنیسم در ایران. تهران: خانه کتاب.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۲). تاریخ در ترازو. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲.

- ستاری، جلال (۱۳۸۵). در بی‌دولتی فرهنگ، نگاهی به برخی فعالیت‌های فرهنگی و هنری در بازپسین سال‌های نظام پیشین. تهران: مرکز، ۱۳۸۵.
- سیاوشی، مهدی و زیویار، فرهاد (۱۳۹۵). تأثیر سیاست‌های فرهنگی پهلوی بر بروز بحران هویت زن ایرانی (با تکیه بر نظریه تکوین و تکون هویت ملی ایرانیان). پژوهشی فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، پاییز، شماره ۳۶، صص ۷-۳۲. ۱۳۹۵.
- عابدینی، مهدی (۱۳۹۶). تغییرات فرهنگی اجتماعی ایران (در ۳۰ سال گذشته). تهران: روش شناسان و جامعه‌شناسان، ۱۳۹۶.
- عالی زاده، عبدالرضا (۱۳۸۵). اجرای تحقیق به روش دلفی. تهران: نشر یوسف، ۱۳۸۵.
- علم، اسدالله (۱۳۸۲). یادداشت‌های علم. تهران: ثالث، ۱۳۸۲. دوم.
- علینی، محسن (۱۳۷۴). مطبوعات ایران از کودتا تا انقلاب. رسانه، بهار، دوره ۱، شماره ۶. ۱۳۷۴.
- کربلایی نظر، فرید (۱۳۷۱). تحلیل محتوای مقالات خانوادگی مجله زن روز. تهران: پایان‌نامه علوم اجتماعی دوره کارشناسی، واحد تهران مرکز، ۱۳۷۱.
- کولایی، الهه و بهبهانی، سیمین (۱۳۹۰). زنان و توسعه فرهنگی، پس از انقلاب اسلامی - با تأکید بر سینما - جهانی رسانه، بهار و تابستان، شماره ۱۱، صص ۴۸-۶۳. ۱۳۹۰.
- مک‌کی، تام و مارش، دیوید (۱۳۹۰). روش مقایسه‌ای، برگرفته از کتاب نظریه و روش در علوم سیاسی به کوشش مارش و جری استوکر. [مترجم] امیرمحمد حاجی یوسفی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۰. جلد ششم.
- منعمی، مجید (۱۳۹۵). بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر توسعه فرهنگی. مدیریت رسانه، مرداد، سال چهارم، شماره ۲۱، صص ۶۹-۸۶. ۱۳۹۵.
- مهدوی نژاد، محمدجواد (۱۳۸۵). سبک‌شناسی جریان‌های معماری معاصر، گرایش‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۱۳۸۵). آبادی، سال شانزدهم، پاییز، شماره پنجاه و دوم، صص ۱۲-۲۳. ۱۳۸۵.
- نجفی، سید محمدباقر (۱۳۵۵). شاهنشاهی و دین‌داری. تهران: مرکز ارتباط جمعی، ۱۳۵۵.
- نصر، سیدحسین (۱۳۹۳). حکمت و سیاست. [تدوین] حسین دهباشی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳.

References

Lang, J. (1988). *Symbolic Aesthetics Architecture: Environmental Aesthetics Theories, Research and Application*. New York : Cambridge University Press, 1988.

Rapoport, A. (1980). *Vernacular Architecture and the Cultural Determinants: Buildings and Society, Essay on the Social Development of the Built Environment*. London: Routledge And Kegan Paul, 1980.

Translated References into English

Ebrahimi, Somia and Eslami, Seyyed Gholamreza (2010), Architecture and urban planning of Iran during the transition period. City identity, fourth period, spring and summer, number 6, pp. 3-14. 1389. [In Persian]

Ajjali, Parviz (2009), policymaking and cultural planning in Iran. Tehran: Atrat, 1379. [In Persian]

Asadi, Ali and Mehrdad, Hormoz (1355), the role of media in supporting cultural development. Tehran: Research Institute of Communication Sciences and Development of Iran, 1355. [In Persian]

Akbari, Mohammad Ali (2013). An introduction to the history of cultural planning in contemporary Iran. Tehran: Cultural Research Office, 2014. [In Persian]

(1382). Government and culture (1304-1357). Tehran: Iran Newspaper Publishing Institute, 1382. [In Persian]

Al Ahmad, Jalal (1338). Bankruptcy of the press. Science and life, April. 1338. [In Persian]

Behnam, Jamshid (1373). A look at the 60-year experience of Iran's academic system. 1373. [In Persian]

Bigdalo, Reza (2016). Cultural currents of contemporary Iran (1340-1357). Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought, 2016. [In Persian]

- Panahi, Mohammad Hossein (2014). Cultural development, the necessity of economic, social and political development. *Welfare and Social Development Planning*, Bahar, No. 22, pp. 1-24, 2014. [In Persian]
- Pahlavan, Genghis (1378). *Cultural Studies: Discourses on Culture and Civilization*. Tehran: Payam Moroz, 1378.
- Pahlavi, Farah (1382). orphan girl [Edit] Ahmad Pirani. Tehran: Ba Afarin, 1382.[In Persian]
- Jalili, Mohammad and Nowrozi Firouz, Rasool (1400). Understanding the role played by the Islamic Revolution in the reproduction of the civilizational elements of contemporary Iran (based on the thematic analysis of the declaration of the second step of the revolution). *Researches of Islamic politics*, 9th period, 19th issue, spring and summer, pp. 12-41. 1400. [In Persian]
- A group of planners (1357). *The set of rules and regulations of the Ministry of Culture and Arts*. Tehran: Ministry of Culture and Art, 1357. [In Persian]
- A group of researchers (2014). *The detailed document of the 6th economic, social and cultural development program of the Islamic Republic of Iran (1395-1399)*. Tehran: National Management and Planning Organization, Center for Documents, Documents and Publications, 2014. [In Persian]
- (1389). *Public culture, national self-confidence and Islamic revolution*. Tehran: Imam Sadegh University, 1389. [In Persian]
- A group of researchers (2013). *Cultural behaviors of Iranians (findings of a research project on the activity and consumption of cultural goods in the whole country)*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, 1382. [In Persian]
- (2017). *Cultural policy or vulgarity? Delving into the challenges of strategic management of culture in Iran*. Tehran: Dedeman, 2017. [In Persian]

- (1387). Dictionary of Institutions of the Islamic Revolution. Tehran: Islamic Revolution Document Center, 2017. [In Persian]
- Hosseini, Seyed Ahmed and Hashemi Gilani, Seyed Ali (1378). Examining the degree of realization of cultural goals in the first and second development plans of the country, selected articles on the role and position of the government in cultural development. Tehran: Program and Budget Organization, Vice-Chancellor of Cultural, Educational and Research Affairs, 1378. [In Persian]
- Legal, Asgar (1356). Characteristics of the imperial system in Iran. Tehran: Supreme Council of Art Culture, 1356. [In Persian]
- Hakim Elahi, Nusratullah (1346). Pahlavi era and its developments. Tehran: Central Library and Document Center of Tehran University, 1346. [In Persian]
- Heydarpour Klidsar, Mohammad, etc. (2016). Analyzing cultural barriers to political development in Iran (second Pahlavi era). Culture-communication studies, winter, year 18, number 72, pp. 1-32. 2016. [In Persian]
- Khaniki, Hadi (1375). The position and role of the press in the cultural development of Iran. Culture-Communication Studies, Summer, Issue 1, pp. 111-124. 1375. [In Persian]
- Rakabian, Rashid (2017). Educational and scientific achievements of forty years of Islamic revolution. Islamic Revolution Studies, Volume 15, Winter, Number 55, pp. 7-34. 2017. [In Persian]
- Zarei, Mojtabi and Mokhtari Esfahani, Reza (2008). Pahlaviism or pseudo-modernism in Iran. Tehran: Book House. [In Persian]
- Zarinkoub, Abdul Hossein (1362). Date in the balance. Tehran: Amirkabir, 1362. [In Persian]

- Sattari, Jalal (1385). In the anarchy of culture, a look at some cultural and artistic activities in the last years of the previous regime. Tehran: Center, 1385. [In Persian]
- Siavoshi, Mehdi and Zaviyar, Farhad (2015). The effect of Pahlavi cultural policies on the emergence of Iranian women's identity crisis (based on the theory of the formation and evolution of Iranian national identity). Cultural and educational research of women and family, Autumn, No. 36, pp. 7-32. 2015. [In Persian]
- Abedini, Mehdi (2016). Cultural and social changes of Iran (in the last 30 years). Tehran: Methodologists and Sociologists, 2016. [In Persian]
- Alizadeh, Abdolreza (2015). Conducting research using the Delphi method. Tehran: Yousef Publishing House, 2015. [In Persian]
- Alam, Asadullah (1382). Science notes. Tehran: Third, 1382. II. [In Persian]
- Alini, Mohsen (1374). Iranian press from the coup to the revolution. Media, Spring, Volume 1, Number 6. 1374. [In Persian]
- Karbalai Nazar, Farid (1371). Analysis of the content of family articles in Zan Rouz magazine. Tehran: Bachelor's thesis of social sciences, Tehran branch, Center, 1371. [In Persian]
- Kolayi, Elaha and Behbahani, Simin (2010). Women and cultural development, after the Islamic revolution - with an emphasis on cinema - Global Media, Spring and Summer, No. 11, pp. 48-63. 1390.[In Persian]
- McKay, Tom and Marsh, David (2019). Comparative method, taken from the book Theory and Method in Political Science by Marsh and Jerry Stoker. [Translator] Amir Mohammad Haji Yousefi. Tehran: Research Institute of Strategic Studies, 2018. The sixth volume. [In Persian]
- Menami, Majid (2015). Investigating the impact of social networks on cultural development. Media Management, August, Year 4, No. 21, pp. 69-86. 2015. [In Persian]

Mahdovinejad, Mohammad Javad (2015). Stylology of contemporary architectural trends, trends after the victory of the Islamic revolution (1385-1357). Abadi, year 16, autumn, number fifty-two, pp. 12-23. 1385. [In Persian]

Najafi, Seyyed Mohammad Bagher (1355). Monarchy and religion. Tehran: Mass Communication Center, 1355. [In Persian]

Nasr, Seyed Hossein (2013). Wisdom and politics. [Edit] Hossein Dehbashi. Tehran: Organization of Records and National Library of the Islamic Republic of Iran, 2013. [In Persian]

استناد به این مقاله: جلیلی، محمد و جمالزاده، ناصر. (۱۴۰۳). مقایسه تطبیقی توسعه فرهنگی پهلوی دوم و جمهوری اسلامی (ناظر به دوران ثبات: ۱۳۵۷-۱۳۳۲ و ۱۴۰۱-۱۳۶۸). دولت‌پژوهی، ۱۰ (۳۹)، ۲۸۹-۳۲۲.

Doi: 10.22054/tssq.2025.73149.1404

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License